

KUBINYI Ferenc életútja és őslénytani munkássága

KECSKEMÉTI Tibor

1431 Budapest, Pf. 137. e-mail: kecs@nhmus.hu

The biography of Ferenc KUBINYI and his contribution to the palaeontology

Abstract

Ferenc KUBINYI belonged to the first group of scholars in Hungary who, in the early 19th century, began to study palaeontology seriously. He published 21 papers in Hungarian and German during his palaeontological research, which included exploratory, descriptive and explanatory work. He also produced 38 scientific papers dealing with other topics. Apart from these efforts, he collected significant artefacts for his family's museum at Losonc, and worked as a researcher for the palaeontological collection of the Hungarian National Museum. For his scientific work he was elected to be a correspondent of the Hungarian Academy of Sciences in 1840 and later, in 1858, he became an honorary member of the Academy. Besides his scientific research, in the 1840s he played a leading role in the development of scientific movements in Hungary. He was a founder member of, respectively, the congresses of Society of Hungarian Physicians and Naturalists, the Royal Hungarian Natural Science Society and the Hungarian Geological Society. It is an important fact that he was the first vice-president of the latter.

Összefoglalás

KUBINYI Ferenc a 19. században kibontakozó magyarországi tudományos őslénytan első művelői közé tartozott. Őslénytani feltáró, leíró, értelmező munkája során 21 dolgozatot jelentetett meg magyar és német nyelven. Egyéb témájú tudományos dolgozatainak száma 38. Emellett jelentős gyűjteményező munkát végzett a család losonci múzeumában, valamint muzeológiai munkát a Nemzeti Múzeum Őslénytani gyűjteményében. Tudományos munkásságáért 1840-ben levelező, 1858-ban tiszteleti tagjává választotta a Magyar Tudós Társaság. Kutatómunkája mellett vezető szerepet játszott az 1840-es években kibontakozó hazai természettudományos mozgalmakban. Alapító tagja volt a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek, a Királyi Magyar Természettudományi Társulatnak és a geológusok számára legfontosabb Magyarhoni Földtani Társulatnak. Utóbbinak első alelnöke volt.

Életútja

A 140 éve elhunyt felsőkubinyi, nagyolaszi és deményfalvi KUBINYI Ferenc (1. kép) ősi nemesi családból származott. Családfája az 1200-as évekig vezethető vissza. Felmenői között több országos méltóságot viselőt ismerünk. A 18. századi KUBINYIak közül ki kell emelni az első magyar jogi lexikont összeállító, jogtudós KUBINYI Sándort, a közkönyvtárat alapító, a KUBINYI család történetét megíró KUBINYI Pétert, a „kis latin-munkákat” kiadó KUBINYI Károlyt, valamint a jogtudományi tanulmányokat író ügyvéd KUBINYI Miklóst. A tudományok iránt különleges fogékonysággal bírt Ferenc édesapja, a jelentős pilinyi és vidéfalvi birtokokkal rendelkező KUBINYI András. Ő politikai teendői mellett

minden idejét tudományos elfoglaltságainak szentelte, amit birtokai jövedelme is lehetővé tett. Ötezer kötetes könyvtára, valamint számottevő értékű kézirat-, érem-, csiga- és kőzetgyűjteménye volt. Az ősök és rokonok tudományos érdeklődése, irodalmi és gyűjteményezési tevékenysége meghatározó szerepet játszott Ferenc és öccse, később a Nemzeti Múzeum igazgatói tisztséget betöltő Ágoston természettudományok iránti affinitása kialakulásában.

KUBINYI Ferenc 1796. március 21-én született a Losonc melletti Vidéfalván (ma Vidina) KUBINYI András és PRÓNAY Éva fiaként. Alsó fokú iskoláit Losoncon és Besztercebányán végezte. Utóbbi városban tanára volt a földtudományok művelésében kiemelkedő szerepet játszó ZIPSER KERESZTÉLY András. 1812–1814 között a hírneves debreceni

I. kép. KUBINYI Ferenc szobra a salgótarjáni Baglyas-kő Vár látogatóközpontban (Fotó: BARÁZ Csaba)

Református Kollégium tanulója volt öccsével, Ágostonnal együtt. Az iskolaévek szüneteiben egykori tanáruk, ZIPSER Keresztély András vezetésével nagy kirándulásokat tettek, elsősorban tágabb környezetükben a Felvidéken, de eljutottak Bécsbe, Krakkóba és Wieliczkába is. Nagyban szélesítette természettudományos látókörét az ANDRÁSSYak betléri, valamint a bécsi Naturhistorisches Museum gyűjteményeinek tanulmányozása. Kirándulásai során jelentős mennyiségű ásványt, kőzetet és ősmaradványt gyűjtöttek, ezekkel alapozták meg a később komoly kollekcióná fejlődő losonci gyűjteményüket. Kapcsolatba kerültek a közeli Ábelfalván (ma Abelová) élő PETÉNYI Salamon Jánossal, aki később a hazai gerinces őslénytan kiemelkedő alakja lett.

Bár Ferenc ekkorra már komoly természettudományos ismeretekkel rendelkezett, apja 1815-ben a nemesi körökben szokásos jogi tanulmányokra a Pesti Egyetemre küldte. Tanulmányai végeztével 1818-tól előbb a Királyi Tábla harmad-, majd másodjegyzője, később Pest vármegye aljegyzője lett. Közigazgatási, jogászai tevékenysége mellett egyre erőteljesebben kapcsolódott be a politikai életbe. Radikális nemzeti megnyilvánulásai miatt többször összeütközésbe került az aulikus megyei vezetéssel, ezért 1824-ben visszatért Nógrád vármegyébe. 1828–1836 között a Szécsényi járás főszolgabírája volt. Országosan is jelentős közéleti és politikai szerepet vitt. Háromszor is képviselte Nógrád vármegyét a pozsonyi országgyűlésen. De a politikai tevékenység alatt szunnyadó természettudományos érdeklődése 1832-ben újra felszínre került. Ekkor részt vett a kisterenyei Hársas-hegy ásásán, ahol megismerkedett PULSZKY Ferencsel, a Nemzeti Múzeum későbbi igazgatójával. Ekkor

tól egyre többet foglalkozik tudományos, elsősorban természettudományos problémákkal. Részt vesz tudományos mozgalmakban, anyagilag támogat természettudományos ügyeket, gyűjtéseket végez, jelentősen fejleszti losonci gyűjteményét, mely a szabadságharcot leverő orosz intervenció csapatak 1849-es támadása során tűz martaléka lett.

1833-ban Boroszlóban, 1836-ban ZIPSER társaságában, Jénában részt vett a német orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésén. Utóbbin ismerkedik meg többek közt a természettudós és világotutató A. HUMBOLDTtal és a mikrobiológus Ch. G. EHRENBERGGel. Ugyanez évben fedezi fel és írja le a nép által csak „gyurtyánkő”-nek nevezett ipolytárnóci kövesült fatörzset. 1840-ben, eddigi természettudományos kutatásai, gyűjteményezési munkája, valamint a tudományokat anyagilag is támogató tevékenysége elismeréseként a Magyar Tudós Társaság (amelynek neve 1857-ben lett Magyar Tudományos Akadémia) levelező tagjává választotta. Székkfogaló előadása *A Hegyalja földismeit tekintetben* címmel 1845-ben jelent meg. Tiszteleti taggá 1858-ban választották meg, s amikor megalakult az Akadémia Matematikai és Természettudományi Bizottsága, annak első elnöke is ő lett.

Részt vett az 1840-es években egyre erőteljesebben kibontakozó hazai természettudományos mozgalmakban. Alapító tagként elindítja az 1841-ben létrejött Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseit, valamint az ugyancsak 1841-ben megalakult Királyi Magyar Természettudományi Társulatot. Számunkra, geológusok számára egyik legfontosabb tette, hogy 1848. január 3-án vidéfalvi kastélyukban öccse, Ágoston, ZIPSER KERESZTÉLY András, PETTKÓ János bányászatanodai tanár és MARSCHAN József bányamérnök társaságában megalapítják a Magyarhoni Földtani Társulatot, mely az angol (1807) és a francia (1830) ilyen társaság után a harmadikként alakult meg Európában. Az alakuló közgyűlést 1848. augusztus 18–19-re tűzték ki, ami azonban a szabadságharc „szomorú hadi korszaka” miatt elmaradt s „a társulat ügye is két egész évig szunnyadt” (KOVÁTS 1852). A harci cselekmények megszűnése után az időközben létrejött bécsi Birodalmi Földtani Intézet geológusainak támogató véleménye nyomán — a támogatásban nagy szerepet játszott W. HAIDINGER igazgató — megfelelő politikai garanciák mellett a hatalom engedélyezte egy „magyarhoni földtani társulat nevű egylet alakulását”. „A felsőbb engedelem leérkezése után 1850-ki Julius 6-dikán közgyűlés tartatott, melyben a társulat magát alakultnak nyilvánította” (KOVÁTS 1852). A közgyűlésen elnökül KUBINYI Ágostont, alelnökül KUBINYI Ferencet választották. A megalakulás tényét Vidéfalván (ma Vidina), az egykori Kubinyi-kastély falán elhelyezett emléktábla hirdeti magyar és szlovák nyelven.

Az 1848. március 31-én tartott országgyűlésen elsőként követelte az általános választójogot. Akkoriban ez olyannyira forradalminak számított, hogy később ezért várfogságra ítélték. Közbenjárásra azonban kegyelmet kapott. Ettől kezdve csak a tudománynak szentelte életét. A munkáját 1851-ben ténylegesen is megkezdő Magyarhoni Földtani Társulat első gyűjtőútját is ő végezte KOVÁTS Gyula paleo-

botanikussal a Hegyalján. (Az ennek során gyűjtött több mint 2500, főként növénylelet feldolgozását KOVÁTS Gyula végezte. Az *Erdőbényei ásatag virány* és *Tállyai ásatag virány* címen megjelent két dolgozat kora kiemelkedő értékű tudományos produkciója.) Elmélyült kutatásai nyomán egymás után jelennek meg publikációi, főként a Magyarhoni Földtani Társulat, valamint a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek Munkálataiban. 1874. március 28-án Vidéfalván bekövetkezett haláláig dolgozott. Utolsó munkája a *Magyarország és a hozzá tartozó országok cosmographijára vonatkozó adatok* címet viseli, ez azonban csak vázlatban maradt fenn.

Őslénytani munkássága

Összesen 59 dolgozata jelent meg nyomtatásban magyar és német nyelven. Ebből 21 őslénytani, 10 tágabb értelemben vett földtani, 6 régészeti témájú. Ezenkívül publikált geográfiai, csillagászati, művelődéstörténeti tanulmányokat, valamint tudományszervezési/tudománypolitikai cikkeket és nekrológokat.

Nincs helyünk arra, hogy KUBINYI Ferenc valamennyi őslénytani dolgozatát ismertessük, ezért itt csak a jelentősebbeket emeljük ki.

Elsőként a *Nógrád vármegyében Tarnóczhelység határában található óriás-nagyságú kövesült fáról és azt környező kőnevekről földismereti tekintetben* címűt említjük meg (Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Pesten tartott második nagygyűlésének Munkálatai. Pest, 1842). E híres-neves megkövesült ősfenyőre 1836-ban ő hívta fel a tudomány figyelmét. (Ennek 175 éves jubileuma alkalmából a Bükk Nemzeti Park Igazgatósága Ipolytarnócon tudományos emléküléssel emlékezett meg 2011-ben.) A közel 56 méter hosszúságúra és mintegy 1,2 méter átmérőjűre becsült fatörzset a Borókás-patak vize bontotta ki kőzetágyából. A helybeliek „gyurtyánkő löczá”-nak nevezték s hídként használták a patak felett. KUBINYI a fát *Petrefactum giganteum Humboldtianum* (HUMBOLDT óriás kőülete) nevezte el. A későbbi tudományos vizsgálatok szerint *Pinuxylon tarnocziense*nek bizonyul az ősfenyő néhány méteres maradványa a Bükk Nemzeti Park Ipolytarnóci Ósmaradványok Természetvédelmi Terület egyik legnagyobb attrakciója. A leletet KUBINYI 1846-ban németül is publikálta, s 1853-ban a VAHOT Imrével közösen írt, szerkesztett *Magyarország és Erdély képekben* című művében is megjelentette. A *Nógrádmezei csigakövelemek mellyeket alulírt a beszercei gyűlésen bemutatott* című (Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Beszercebányán tartott nagygyűlésének Munkálatai, 1843), valamint a fentebb említett erdőbényei és tállyai kitűnő megtartású miocén ősnövényeket produkáló gyűjtőútról beszámoló *A Hegyalja földismeit tekintetben* (A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 8., 1845) című művei után *A beremendi mészképlet, és az abbani csonttorlat* címűt kell méltatnunk (KUBINYI F. & VAHOT: Magyarország és Erdély képekben, 1853). A beremendi mészkőbányában egy hasadékból nagy

mennyiségű csontanyag került elő. KUBINYI PETÉNYI Salamon Jánossal együtt begyűjtötte a faunát, de megfelelő összehasonlító anyag híján részletes feldolgozást nem tudott adni. Azt már PETÉNYI végezte el. Meghatározta a többnyire kisméretű fajokat s észrevette, hogy ezek nagy része ősi fajta. Feldolgozása „az első magyarországi, a kor színvonalát meghaladó faunafeldolgozás” volt (GÉCZY 2008). PETÉNYI hátrahagyott kéziratát KUBINYI adta ki 1864-ben. *A Tisza medre mint az ősemlősök sírkertje, állat és őslénytani tekintetben* című terjedelmes munkájában (Magyar Akadémiai Értesítő 3., 1855) a Tisza által kimosott nagy mennyiségű és változatos csontanyagot írta le. Foglalkozott benne a leletek beágyazódásával, fosszilizációs körülményeivel, kémiai elemzésükkel, összehasonlítást tett a szibériai befagyott mamutmaradványokkal, s ennek kapcsán kitért még az elefántcsont iparműveseti és kereskedelmi jelentőségére is. *Az Óriásszarvasfélék, csontmaradványok az óbudai-kisczelli mészsivatagban, némely nézetekkel a tudományos műveltség terjesztése érdekében* című munkájában (Magyar Akadémiai Értesítő 4., 1855) a leletek leírása mellett a tudományos ismeretek népszerűsítésének fontosságát hangsúlyozza. Az addig rendelkezésre álló adatszerű ismereteket adja közre *Őslénytani adatok Magyarországról* című kis külön kiadványában (LANDERER és HECKENAST, 1856). Rendkívül érdekes gondolatokat közöl *A teve és ló. — Állat- és őslénytani, s a magyarok keletéről előjövételére vonatkozólag, történelmi tekintetben* című munkájában (Magyar Akadémiai Értesítő I., 1859). A több mint félszáz oldalas tanulmányában előbb a két állat anatómiai jellemzőit, származási kapcsolatát, ősmaradványait taglalja, majd részletesen foglalkozik a két patás tenyésztési, történelmi, gazdasági, katonai, sőt mondhatni szociológiai szerepével. Fontos közleménye az *Ajnácskői ősemlősök* című tanulmánya (Magyarhoni Földtani Társulat Munkálatai 2., 1863). Ebben az Ajnácskő közeli ún. Csontos-árokban eső által kimosott, ma már tudjuk, pliocén nagyemlősök (tapír, masztodon stb.) csontjainak leírását adja közre. Ismertetésében még arra is kitér, hogy az itteni kitűnő megtartású csontokból gombokat is készítenek. A leletek egy jelentős része ma a Magyar Természettudományi Múzeum Őslénytani és Földtani Tárában van.

Az 1860-as évek elejétől tevékenysége a terepi feldolgozás helyett inkább a belső muzeológiai munka felé, valamint tudománytörténeti irányba fordult. Előbbi során, külső munkatársként, leltározta és felújította a Magyar Nemzeti Múzeum őslénytani gyűjteményét, továbbá rendezte és feliratozta az ún. koporsó-szekrényekben elhelyezett anyagot. Utóbbi során pedig megírta magyarul és németül a jó barát, PETÉNYI Salamon János, valamint tudós mestere, ZIPSER Keresztély András életét és munkásságát megőrkítő kiváló tanulmányát, előbbit 1865-ben, utóbbit 1866-ban.

KUBINYI Ferenc eredményekben gazdag életpályája Magyarország történetének mozgalmas és sorsfordító eseményekben gazdag idejére esett. A felvilágosult abszolutizmusban született, a reformkorban nem csak a haladó társadalmi és politikai törekvésekben vett részt, hanem akkor kötelezte el magát a természettudományokkal, a szabadságharc idején és az azt követő Bach-korszakban volt alkotó

ereje teljében. Idős korában megérhette a kiegyezést s a tudományok hazánkban addig soha nem látott fejlődését, amihez munkásságával ő maga is erőteljesen hozzájárult. Őslénytani működése a magyar paleontológia 19. századi fejlődése tekintetében kiemelkedő. Mind a feltárás és gyűjtéményezés, mind pedig a tudományos feldolgozás és az eredmények közzététele vonatkozásában maradandót alkotott. Méltán neveztek el tiszteletére több fajt. Nevét viseli a *Castanea kubinyii* KOVÁTS, 1856; a *Planularia kubinyii* HANTKEN, 1868; *Soriculus kubinyii* KORMOS, 1934 és az

Asterigerina kubinyii MAJZON, 1973 ősmaradvány. S méltán viseli nevét 1979-től a szécsényi múzeum. Munkásságának máig szóló üzenetét legtalálékosabban MAJZON László fogalmazta meg: „*Gondolatai, tudománypolitikai irányelvei korszerűek. Gondolatébresztő aktivitása mindig az ország vezetőinek felelősségére apellált. Javaslati, a természettudományok haladására vonatkozó utalásai sokszor kapcsolódtak az iparnak, a földművelésnek a tudománnyal való szoros összefüggésére és komplex fejlesztésének szükségességére*” (MAJZON 1974).

Irodalom — References

- GÉCZY B. 2008: A magyarországi őslénytan története. — Hantken Kiadó, Budapest. 118 p.
 KOVÁTS GY. 1852: Első jelentés a Magyarhoni Földtani Társulatról. — Pest. Lukács László nyomda. 33 p.
 MAJZON L. 1974: A két Kubinyi és a Földtani Társulat. — *Földtani Közlöny* **104**, 209–220.
 NAGY I. Z. 1980: Kubinyi Ferenc, a természettudós. — *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* **6**, 109–118.
 PRAZNOVSZKY M. 1980: Kubinyi Ferenc közéleti tevékenysége. — *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* **6**, 35–90.

Végjegyzet

KUBINYI Ferencnek, Társulatunk alapító tagjának és első alelnökének szobrot emeltetett a Bükki Nemzeti Park Igazgatósága a Park salgótarjáni Baglyas-kő Vár Látogatóközpontjában. A szobrot Dr. BAKSA Csaba, a Magyarhoni Földtani Társulat elnöke és Dr. Zoltán NÉMETH, a Szlovák Földtani Társulat alelnöke leplezte le 2014. május 15-én. A szoboravatást emlékülés kísérte. E közlemény az ott elhangzott előadás szerkesztett változata.